

Ключови думи:

*защита от дискриминация,
Европейски съд по правата
на човека, Европейска
конвенция за правата на
човека*

Keywords:

*Protection Against
Discrimination, European
Court of Human Rights,
European Convention of
Human Rights*

Ivaylo Staykov

**The Case-law of the European Court
of Human Rights Regarding the
Protection Against Discrimination in
the Field of Labour and Social Rights**

The study analyses the case-law of the European Court of Human Rights regarding the protection against discrimination in the field of labour and social rights. The emphasis is on the Court's application of the provisions of Article 14 of the European Convention on Human Rights, as well as Protocol No. 12 to it.

Ивайло Стайков

*Assoc. Prof. Ivaylo Staykov,
Dr. Habil.*

*Member of the Law
Department of New
Bulgarian University*

e-mail: istaikov@nbu.bg

*Associate Professor
of Labour and Social
Insurance Law at the Law
Department of NBU*

*Areas of specialization:
Labour law, Social
insurance law, Anti-
discrimination law,
Comparative law,
Mediation.*

*Author of monographs and
articles in professional
periodicals in Bulgaria and
abroad.*

<https://doi.org/10.33919/yldnbu.23.12.1>

Ивайло Стайков

Практиката на Европейския съд по правата на човека относно защитата от дискриминация в областта на трудовите и социалните права

В изследването се анализира практиката на Европейския съд по правата на човека относно защитата от дискриминация в областта на трудовите и социалните права. Акцентът е върху прилагането от Съда на разпоредбите на член 14 от Европейската конвенция за правата на човека, както и Протокол № 12 към нея.

I. При приемането на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ, Конвенцията) на 4 ноември 1950 г. (в сила от 3 септември 1953 г.), първоначално тя не предвижда абсолютна забрана за дискриминация в обществените отношения¹. Разпоредбата на член 14, която е озаглавена „Забрана за дискриминация“ и урежда правото на недискриминация, е от ограничен характер, тъй като забранява дискриминацията само при упражняването на определени права, гарантирани от Конвенцията². Протокол № 12 към ЕКПЧ (ETS (STE) № 177), в който е уредена обща и абсолютна забрана за дискриминация, е приет на 4 ноември 2000 г. в Рим (Република Италия). Той влиза в сила на 4 януари 2005 г. след необходимия брой ратификации, но и към днешна дата все още не е ратифициран от много държави, включително и от Република България. Протокол № 12 премахва въпросното ограничение (член 1, оза-

---

¹ Общо за ЕКПЧ вж. например Ван Дайк, П., Г. Й. Х. ван Хууф. Европейската конвенция за правата на човека. Теория и практика. С.: Български адвокати за правата на човека, 2000; Харис, У., Б. Б. О'Бойл. Право на Европейската конвенция за правата на човека. Превод от английски език Илиана Петрова. С.: Сиела, 2015; Grabenwarter, Christoph. European Convention on Human Rights. Commentary. Baden-Baden: C. H. Beck – Hart – Nomos, 2014; Reid, Karen. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights. 6th ed. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2019.

² „Упражняването на правата и свободите, предвидени в тази конвенция, следва да бъде осигурено без всякаква дискриминация, основана по-специално на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически и други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имущество, рождение или друг някакъв признак“.

главен „Обща забрана на дискриминацията“, като в ал. 1 неизчерпателно са уредени дискриминационните признаци)³ и гарантира, че никоой няма да бъде дискриминиран на какъвто и да е признак от публичен орган (ал. 2 на член 1). Въпреки обстоятелството, че много държави – членки на Съвета на Европа не са подписали Протокол № 12 към ЕКПЧ, той има своята съществена роля за развитието на защитата на правата на човека и в частност на защитата от дискриминация, като разширява обхвата на разпоредбата на член 14 ЕКПЧ до всяко право, не само установено от Конвенцията, но и на „всяко право, предвидено в закона“⁴. Това е изрично посочено и в разпоредбата на член 3 от Протокол № 12 („Връзка с Конвенцията“) – държавите страни по този Протокол ще считат членове 1 и 2 на този Протокол като допълнителни членове на Конвенцията и всички разпоредби на Конвенцията се прилагат съответно. Поради това обстоятелство, през десетилетията след приемането на ЕКПЧ, при навеждане на довод за дискриминация на основание член 14 от Конвенцията, който забранява дискриминацията само при упражняване на правата, предвидени в самата конвенция, тази разпоредба не се използва самостоятелно от Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ, Европейският съд или Съдът), което често се подчертава в самите решения⁵.

В настоящото изложение се анализират решения на Европейския съд, в които се обсъждат въпросите за наличието на пряка и непряка дискриминация в областта на трудовите и социалните права на човека, разпределението на тежестта на доказване в такива случаи, както и възможността за използване на статистическа информация като доказателствено средство⁶. Практиката на ЕСПЧ в проблематиката на забраната за дискриминация в трудовите отношения, както и при упражняването на

³ „Упражняването на всяко право, предвидено в закона, следва да бъде осигурено без всякаква дискриминация, основана на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически и други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имущество, рождение или друг някакъв признак“.

⁴ Вж. Каменова, Ц., Е. Друмева, И. Илиева. Европейско и национално антидискриминационно правно регулиране. С.: Институт за правни науки при БАН, 2003, 125–150; Станев, С. Дискриминация в трудовите отношения. Практика на Европейския съд за правата на човека. – Предизвикателството!, 2018 (публикувано на 14.6.2018 г.), на интернет адрес <https://www.challengingthelaw.com/evropeisko-pravo/diskriminacia-v-trudovite-otnoshenia/> [електронен ресурс], достъп на 23.6.2024 г.; Чернева, Б. Забраната за дискриминация в практиката на Европейския съд по правата на човека. Тридесет години България в Съвета на Европа – върховенство на правото, демокрация, права на човека. Сборник доклади от юбилейна научна конференция, 30 април 2022 г., Нов български университет. С.: НБУ, 2022, 108–121.

⁵ Например ECTHR, Chamber judgment (First Section), Case of Violetta Bigaeva v. Greece (the Hellenic Republic), Application No. 26713/05, 28 May 2009.

⁶ Научната студия е разширена версия на научния доклад, представен на Юбилейната научна конференция „Правата на човека в епоха на кризи“, 22 октомври 2022 г., Нов български университет.

други социални права на човека, не е така богата както във връзка с други основни и защитени от Конвенцията права и свободи на човека. Трудовите и другите социални права са едни от основните права на човека, уредени от десетилетия в много универсални и регионални международноправни актове, включително и в актове на Съвета на Европа – ЕКПЧ и Европейската социална харта от 1961 г. (ревизирана през 1996 г.)⁷. Изследването с предмет практиката на Европейския съд по правата на човека относно защитата от дискриминация в областта на трудовите и социалните права не претендира за изчерпателност, а решенията на ЕСПЧ са представени селективно⁸.

II. В своята постоянна практика Европейският съд използва понятията пряка и непряка дискриминация, като излага съответни аргументи за тяхното разграничение.

Съгласно Съда пряката дискриминация се определя като третиране по различен начин, без обективна и разумна обосновка, на лица в аналогично или сходно положение. Липсата на обективна и разумна обосновка („no objective and reasonable justification“) означава, че разликата в третирането не преследва „легитимна (законосъобразна) цел“ или няма „разумно съотношение на пропорционалност между използваните средства и целта, която се стреми да бъде постигната“⁹. Съдът отбелязва, че държавите по ЕКПЧ се ползват с известна свобода при преценката дали

⁷ Относно тази проблематика вж. например Павлов, Б. Европейската социална харта и защитата на основните социални права в България и в Европа. – Международни отношения, XXIX, 6/2000, 57–60; Средкова, К. Прилагане на Европейската социална харта във вътрешните правни системи. Съвременно право, XVII, 5/2006, 7–24; Koch, I. E. Human Rights as Indivisible Rights: The Protection of Socio-Economic Demands under the European Convention on Human Right. Chapter 9. Work-Related Rights Under the ECHR. Publisher: Brill | Nijhoff, Leiden, 2009, 209–253; O’Connell, R. The right to work in the European Convention on Human Rights. – European Human Rights Law Review, No. 2, 2012, 176–190; Staykov, Ivaylo. Labour rights – between natural-legal and legal-positivist views about human rights. – In: 11th International Conference on Culture and Civilization, February 22–23, 2022, Mardin, Turkey. Conference Full Texts Book. Ed. by Prof. Dr. Mustafa Güçlü. AL FARABI Publishing House, 2022. 186–201, на интернет адрес https://www.europenjournal.com/files/ugd/614b1f_a1764e8b829e414399c96c5fe02cddc3.pdf [електронен ресурс]; Bogg, Alan, Collins, Hugh, Davies, ACL, Mantouvalou, Virginia. Human Rights at Work. Reimagining Employment Law. London: Bloomsbury Publishing, 2024.

⁸ Делата от практиката на ЕСПЧ са цитирани по базата данни HUDOC – интернет адрес <https://www.echr.coe.int/hudoc-database>.

⁹ Вж. например ЕСТHR, Grand Chamber, Case of Xenis Larkos v. Republic of Cyprus, Application No. 29515/95, 18 February 1999, § 29; ЕСТHR, Grand Chamber, Case of D. H. and Others v. the Czech Republic, Application No. 57325/00, 13 November 2007, § 175 и § 196; ЕСТHR, Grand Chamber, Case of J. M. Burden and S. D. Burden v. the United Kingdom, Application No. 13378/05, 29 April 2008, § 60; ЕСТHR, Grand Chamber, Case of Natālija Andrejeva v. Latvia, Application No. 55707/00, 18 February 2009, § 81.

и до каква степен разликата в третирането е оправдана. В същото време се приема, че на практика има групи от „уязвими“ жалбоподатели, по отношение на които свободата на преценка на държавата е ограничена¹⁰. Така например ЕСПЧ признава заразените с ХИВ лица, хората с увреждания и етническите малцинства, като уязвими¹¹. Някои автори изказват мнение, че работниците и служителите като цяло се класифицират от ЕСПЧ в тази категория на „уязвими“ лица¹². По този начин основният критерий дали е налице дискриминация е наличието на разлика в третирането въз основа на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически или други възгледи, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имотно състояние, или други признаци, когато липсва правна цел за установяване на такова различие или несъразмерност на установените различия спрямо преследваната легитимна цел. Например по делото Константин Маркин срещу Руската федерация ЕСПЧ установява, че заявената от руското правителство цел за защита на националната сигурност, като основание за отказ за предоставяне на родителски отпуск на военнослужещи мъже, е по същество законна цел. Обаче правилото за пропорционалност на ограниченията спрямо преследваната цел е нарушено, тъй като има други средства за гарантиране на националната сигурност, освен изключването на военнослужещи мъже от броя на лицата, които имат право на родителски отпуск (§ 147 от Решението на Голяма камара на ЕСПЧ)¹³. Разликата в третирането, като първи критерий за дискриминация, се установява от Съда чрез сравнение с положението на други лица в подобно положение. Така в същото дело Маркин срещу Руската федерация Съдът сравнява положението на жалбоподателя не само с положението на жените военнослужещи, които имат право на родителски отпуск, но и с цивилни служители (които имат

¹⁰ Относно концепцията „уязвимост“ в практиката на ЕСПЧ вж. Peroni, L. and A. Timmer. Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 11, Iss. 4 (October 2013), 1056–1085.

¹¹ Вж. ECTHR, Grand Chamber, Case of D. H. and Others v. the Czech Republic, Application No. 57325/00, 13 November 2007; ECTHR, Chamber judgment (First Section), Case of I. B. v. Greece (the Hellenic Republic), Application No. 552/10, 3 October 2013.

¹² Вж. така Dorssemont, Filip and Lörcher, Klaus. The European Convention on Human Rights and the Employment relation, на интернет адрес https://www.upf.edu/documents/3298481/3410076/2013-LLRNConf_DorssemontEtAl-BOOK.pdf/5d38265a-55a1-487b-bd18-4d98d6f634b0, достъп на 21.6.2024 г.

¹³ ECTHR, Grand Chamber, Case of Konstantin Markin v. Russia (the Russian Federation), Application No. 30078/06, 22 March 2012.

същото право независимо от пола на служителя), като установява и в двата случая разлика в третирането.

III. Във връзка с прегледа на практиката на ЕСПЧ по делата за дискриминация в трудовите и социалните отношения, е интересно да се разгледа по-подробно цитираното дело на Константин Маркин срещу Руската федерация. Преди повече от десет години това дело предизвиква вниманието на правната общност, защото е първото дело в ЕСПЧ, при което има пряко оспорване от страна на Съда на решение на Конституционния съд на Руската федерация, и се превърна в лакмус за отношението на Русия към международното право като цяло и в частност с европейското право за правата на човека¹⁴. В решението на ЕСПЧ, постановено на 7 октомври 2010 г., се установява нарушение от правителството на Руската федерация на член 14 във връзка с член 8 ЕКПЧ, тъй като вътрешното законодателство не предоставя на военнослужещите мъже същото право на отпуск за отглеждане на дете както на военнослужещите жени. Преди това, на вътрешноправно равнище, Конституционният съд на Руската федерация приема, че с постъпването на военна служба гражданинът доброволно започва да извършва дейност, която като същност на военната професия предполага определени ограничения на правата и свободите. Следователно липсата на уредба в законодателството на правото на военнослужещите бащи да им се предостави отпуск за отглеждане на дете и да им се плаща обезщетение, се дължи на спецификата на правния статут на военнослужещите. Наличието на такова право за жените военнослужещи се свързва с ограниченото участие на жените във военната служба, както и със социалната роля на жените в обществото, което според Конституционния съд не може да се разглежда като дискриминация¹⁵. Позицията на Конституционния съд на Руската федерация, която обосновава предоставянето на родителски отпуск само на жени военнослужещи поради

¹⁴ Вж. подробно Mälksoo, L. *Markin v. Russia*. *The American Journal of International Law*, Vol. 106, Iss. 4 (October 2012), 836–842; Timmer, A. *From inclusion to transformation: rewriting Konstantin Markin v. Russia*. – In: *Diversity and European Human Rights: Rewriting Judgments of the ECHR*. Ed. Eva Brems. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 148–170.

¹⁵ Вж. Определение № 187-О-О на Конституционния съд на Руската федерация от 15 януари 2009 г. относно отказа да се приемат за разглеждане жалбите на гражданина Константин Александрович Маркин за нарушаване на неговите конституционни права от разпоредбите на членове 13 и 15 от Федерален закон „За държавните помощи за граждани с деца“, членове 10 и 11 от Федералния закон „За статута на военнослужещите“, член 32 от Правилника за реда за военна служба и параграфи 35 и 44 от Правилника за назначаване и изплащане на държавни помощи на граждани с деца, на интернет адрес <http://www.ksrf.ru>.

традиционната роля на жените в семейството, е призната от ЕСПЧ за „предразсъдъци по отношение на пола“.

Голямата камера, след като разглежда делото на 22 март 2012 г. по жалба от руското правителство, потвърждава първоначалното решение по същество¹⁶. Правната логика на съдебната преценка на ЕСПЧ е следната: съдът констатира, че по отношение на родителския отпуск бащите и майките са в сравнимо положение, поради това невъзможността да се предостави отпуск на мъж, при условие че се предоставя такъв на жена, показва различия в третирането. Съдът обръща внимание на факта, че правото на отпуск за отглеждане на дете принадлежи на всички граждани без никакво разграничение въз основа на пол или професия. Въоръжените сили, полицията и държавните служители не са изключени от кръга на субектите, които да бъдат ползватели на това трудово право на отпуск.

Голямата камера на ЕСПЧ традиционно признава широката свобода на преценка на държавите по въпроси, свързани с националната сигурност като цяло, включително и във въоръжените сили. В по-старата си практика, Съдът отбелязва, че ЕКПЧ позволява да се налагат по-големи ограничения на военния персонал, отколкото на гражданите. По-специално, по делото *Cornelis Engel* и други срещу Нидерландия от 1976 г. ЕСПЧ установява, че дисциплинарното наказание лишаване от свобода, наложено само на военнослужещи, не противоречи на Конвенцията и не дискриминира военния персонал в сравнение с гражданските работници и служители¹⁷. В същото време ЕСПЧ отбелязва, че възможните ограничения на правата на военнослужещите трябва да отговарят на изискването за разумна пропорционалност между установените ограничения и легитимната цел за защита на националната сигурност. Европейският съд отказва да приеме аргумента на правителството на Нидерландия за заплахата за оперативната ефективност на армията, тъй като той „не е подкрепен с конкретни

¹⁶ По въпроса за отзвук на това дело в руската юриспруденция и в специализираната правна литература, както и за по-общия проблем за действието на решенията на ЕСПЧ във вътрешното руско право вж. например Зорькин, В. Д. Диалог Конституционного Суда Российской Федерации и Европейского Суда по правам человека в контексте конституционного правопорядка. Актуальные проблемы теории и практики конституционного судопроизводства. Вып. VII. Сб. науч. трудов, 2011, 14–31; Князев, С. Д. Обязательность постановлений ЕСПЧ в правовой системе России (на основе практики Конституционного Суда Российской Федерации). – Журнал российского права, 12/2016, 5–17; Ван Дер Пол, Р. А., Л. В. Ван Дер Пол, Диалог Санкт-Петербург–Страсбург: о конфликте между Конституционным судом Российской Федерации и Европейским судом по правам человека. – Вестник Санкт-Петербургского университета. Право, 2019, Том 10, Вып. 4, 781–795.

¹⁷ ECHR, Plenary Session, Case of *Cornelis J. M. Engel and Others v. the Kingdom of the Netherlands*, Applications No. 5100/71; No. 5101/71; No. 5102/71; No. 5354/72; No. 5370/72, 8 June 1976.

примери“ и, като взема предвид разпоредбите на Конвенция № 111 на Международната организация на труда (МОТ) относно дискриминацията в труда и професиите от 1958 г., признава за дискриминация общата и автоматична забрана, прилагана към група лица въз основа на техния пол. В решението по делото *Antun Petrović* срещу Австрия, постановено през 1998 г., ЕСПЧ посочва, че уреденото във вътрешното законодателство непредоставяне на родителски отпуск на бащата на детето е в съответствие с Конвенцията, тъй като към онзи момент има обща прогресивна тенденция в разширяването на традиционно майчинските права върху бащата на детето¹⁸. В допълнение към нормите на Конвенция № 111 на МОТ Съдът в решението си по делото *Константин Маркин* срещу Руската федерация взема предвид практиката на други европейски държави, повечето от които към този времеви момент предоставят на военнослужещите родителски отпуск, независимо от техния пол. По този начин ЕСПЧ подчертава необходимостта от динамично тълкуване на Конвенцията, включително и чрез промяна на правните становища по някои въпроси, в съответствие с промените през годините обществени нагласи. Решението по делото *Маркин* срещу Руската федерация е по същество революционно, тъй като не само потвърждава идеята за постепенното разширяване на тълкуването на ЕКПЧ в полза на социалните права, но и значително затвърждава тази еволюционна тенденция. Съдът тълкува правото на родителски отпуск като част от правото на зачитане на личния и семейния живот, което отваря възможност за обжалване на нарушения на други права не само в сферата на социалното осигуряване, но и на трудовото право. В съчетание с член 14 ЕКПЧ това означава потенциално по-широка защита срещу дискриминация, като и възможното приложение на членове 8 и 14 например при дискриминационен отказ за наемане на работа или уволнение както в частния сектор, така и в държавната служба¹⁹.

¹⁸ ECHR, *Case of Antun Petrović v. Republic of Austria*, Application No. 20458/92, 27 March 1998. По това дело има съвпадащо мнение на съдията Louis-Edmond Pettiti, който е гласувал в подкрепа на констатацията, че в казуса няма нарушение на член 14 във връзка с член 8 ЕКПЧ, но мотивите му обаче се различават от изложените аргументи в § 37 и § 41 от решението. В съвместното особено мнение на съдиите Rudolf Bernhardt (председател на състава) и Alphonse Spielmann се посочва, че те не споделят мнението на мнозинството, че в разглеждания случай не е налице нарушение на член 14 във връзка с член 8 от Конвенцията. Различното третиране на бащите и майките по отношение на родителския отпуск към 1989 г. според тях не е съвместимо с основния принцип, че и двата пола трябва да бъдат третирани еднакво от държавата.

¹⁹ Вж. и Mälksoo, L. *Russia and European Human Rights Law: Progress, Tensions, and Perspectives Introduction*. *Review of Central and East European Law [Special Issue]*, Vol. 37, Iss. 2–3 (May 2012), 161–170.

IV. Когато се прави сравнение между отделни лица с цел да се открие разлика в третирането, е важно да се установи сходството на ситуациите, в които се намират сравняваните лица. Например в делото *Annette Carson* и други срещу Обединеното кралство, с решение от 2010 г. жалбоподателите твърдят, че разпоредбата в законодателството на Обединеното кралство, която предвижда голяма пенсионна добавка за тези, които живеят на територията на държавата, дискриминира онези пенсионери, които живеят в други страни. Съдът отхвърля жалбата за дискриминация, тъй като жалбоподателите са били в различно положение от пенсионерите, живеещи в Обединеното кралство, където животът е изключително скъп²⁰.

Правилото за разпределение на доказателствената тежест в случаите на дискриминация е едно от важните в практиката на Европейския съд, което гарантира ефективното разглеждане на подобни дела. Според практиката на ЕСПЧ, ако жалбоподателят докаже разлика в третирането, държавата-ответник трябва да докаже, че тази разлика е била оправдана и не представлява дискриминация²¹.

Интерес представлява виждането на ЕСПЧ относно използването на статистика от съда като средство за доказване на дискриминация. В решението от 2005 г. за отказ да се приеме молбата за разглеждане по делото *Gine Hoogendijk* срещу Нидерландия Съдът отбелязва, че когато официалната статистика показва, че неутрално правило действително засяга повече жените, отколкото мъжете, държавата-ответник трябва да докаже, че това е резултат от обективни фактори, които не са свързани

²⁰ ECTHR, Grand Chamber, Case of *Annette Carson and Others v. the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, Application No. 42184/05, 16 March 2010.

По същата жалба преди това ECTHR, Chamber judgment (Fourth Section), 4 November 2008, приема с шест гласа на един глас, че не е налице нарушение на член 14 от Конвенцията във връзка с член 1 от Протокол № 1. Интересно е особеното мнение на съдията *Lech Garlicki*, който приема, че „казусът е относно изключването на пенсионери, живеещи в чужбина, от индексна схема за повишаване на рейтинга, приложима за всички пенсионери в Обединеното кралство. Не се оспорва, че има ясна разлика между различните категории пенсионери в зависимост от действителната им страна на пребиваване. Освен това не се оспорва, че при обстоятелствата по този случай фактът, че пребиваването е приложено като критерий за различното третиране, поставя случая в обхвата на член 14. Според мен обаче разликата в третирането няма обективна и разумна обосновка. Има известна сила в аргументите, представени от мнозинството, които до голяма степен възпроизвеждат позицията, заета от мнозинството в Камарата на лордовете. Има обаче най-малко четири аргумента, които могат да оправдаят друго заключение“. След това се посочват и самите аргументи за нарушение на член 14 ЕКПЧ.

²¹ Вж. например § 78 от решението на ECTHR, Chamber judgment (First Section), Case of *I. V. v. Greece (the Hellenic Republic)*, Application No. 552/10, 3 October 2013.

с дискриминация, основана на признака „пол“²². Така ЕСПЧ счита, че цитирането на официална статистика е достатъчно основание за прехвърляне на тежестта на доказване върху ответника. В други дела Европейският съд посочва, че само статистиката не може да бъде достатъчна за установяване на дискриминация – виж например решението от 2001 г. по делото *Hugh Jordan* срещу Обединеното кралство²³. Въпреки това, по делото *Maurice Zarb Adami* срещу Малта е взето решение в полза на жалбоподателя основно въз основа на статистически данни. В решението от 2006 г. по това дело ЕСПЧ прави заключението, че дискриминацията може да бъде резултат не само от правни предписания, но и от конкретна ситуация (виж §§ 71–84 от решението)²⁴. Жалбоподателят иска практиката за набиране на съдебни заседатели да бъде призната за дискриминационна, в резултат на което броят на мъжете е три пъти по-висок от броя на жените, и в казуса ЕСПЧ установява нарушение на член 14 във връзка с член 4, ал. 3, б. г) от Конвенцията²⁵. Практиката на Европейския съд за използване на статистически данни като доказателствено средство в случаи на дискриминация, особено непряка, може да бъде възприета и в практиката на съответните органи в България – Комисията за защита от дискриминация и съдилищата.

V. Според тълкуването на МОТ, Конвенция № 111 относно дискриминацията в труда и професиите от 1958 г. и допълващата я Препоръка № 111 от 1958 г. обхващат както пряката, така и непряката дискриминация²⁶. В десетилетната си практика МОТ препоръчва на държавите членки

²² ECtHR, Chamber judgment (First Section), Case of Gine Wilhelmina Elisabeth Hoogendijk v. the Kingdom of the Netherlands, Application No. 58641/00. Decision as to the admissibility, application declared inadmissible, 6 January 2005.

²³ ECtHR, Chamber judgment (Third Section), Case of Hugh Jordan v. the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, Application No. 24746/94, 4 May 2001.

²⁴ ECtHR, Chamber judgment (Fourth Section), Case of Maurice Zarb Adami v. the Republic of Malta, Application No. 17209/02, 20 June 2006. По делото има две съпадащи мнения на съдиите Nicolas Bratza (председател на състава) и Lech Garlicki, както и едно особено мнение на съдия Josep Casadevall, които са интересни с правната си аргументация по казуса.

²⁵ Участието в наказателен процес като съдебен заседател съгласно членове 603–609 от Наказателния кодекс на Малта е гражданско задължение.

²⁶ За тази конвенция на МОТ вж. Мръчков, В. Международно трудово право. С.: Сиби, 2000, 121–127; Стайков, И. Уредба на забраната за дискриминация в универсалните международноправни актове. Ролята и значението на международното и наднационалното право в съвременния свят. С.: Издателски комплекс – УНСС, 2018, 499–509; Laci, A., A. Maxhelaku and I. Rusi. Equality at Work and Discrimination in Employment and Occupation. *Journal of Educational and Social Research*, Vol. 7, No. 2 (May 2017), 67–72; MacKay, F. The ILO Convention No. 111: An Alternative Means of Protecting Indigenous Peoples' Rights? *The International Journal of Human Rights*, Vol. 24, Iss. 2–3, 2020 [Published online: 21 October 2019], 144–155.

да обърнат внимание и на двата вида дискриминация при изготвянето на нормативните актове на национално равнище. В националното законодателство на някои държави, ратифицирали ЕКПЧ, няма позитивно-правна уредба на забраната за непряка дискриминация. Руските автори посочват, че разглеждането на случаи на непряка дискриминация в трудовите отношения отсъства в руската юриспруденция. Непряката дискриминация, според информацията, публикувана в руските съдебни бази данни с отворен достъп, никога не се споменава в съдебната практика. Това обстоятелство се обяснява с недостатъците на Трудовия кодекс на Руската федерация от 2001 г., който не съдържа разпоредба за непряка дискриминация (само в чл. 64 от кодекса има разпоредба относно забраната за непряко ограничение права или установяване на косвени предимства при сключване на трудов договор в зависимост от различни основания). Руските трудово-правници приемат, че е теоретично възможно да се иска съдебна защита от непряка дискриминация въз основа на нормите на Конвенция № 111 на МОТ относно дискриминацията в труда и професиите, като се привличат и аргументи от правните становища на ЕСПЧ²⁷.

Непряката дискриминация се разбира от ЕСПЧ като разлика в третирането, изразяваща се в такъв ефект от неутрална политика или мярка, която причинява непропорционална вреда на определени групи хора²⁸. Анализът на съдебната практика на ЕСПЧ позволява да се идентифицират случаи на непряка дискриминация, в която специално внимание се обръща на ефектите от неутралните правила, които трябва да имат значително по-негативно въздействие върху жалбоподателя²⁹. При определяне на значимостта на негативните последици от прилагането на неутрални норми Съдът използва статистически данни, съпоставяйки ги с данни за въздействието на същите норми върху други групи лица. След това, в случай на установяване на факта на непряка дискриминация, Съдът решава дали неутралното правило, което има косвен дискриминационен ефект, е имало разумни и обективни основания (разумно и обективно оправдание). Както вече се отбеляза, такова оправдание съществува, ако разликата в

²⁷ Вж. така Сыченко, Е. В. Практика Европейского суда по правам человека в области защиты трудовых прав граждан и права на социальное обеспечение. Москва: Юстицинформ, 2014, 38–39.

²⁸ ECTHR, Chamber judgment (Third Section), Case of Nahide Opuz v. the Republic of Turkey, Application No. 33401/02, 9 June 2009, § 183; ECTHR, Chamber judgment (Fourth Section), Case of Maurice Zarb Adami v. the Republic of Malta, Application No. 17209/02, 20 June 2006, § 80.

²⁹ Вж. така Handbook on European non-discrimination law. European Union Agency for Fundamental Rights, European Court of Human Rights – Council of Europe, 2011, 29–31.

третирането преследва легитимна цел и ако има разумно съотношение между използваните средства и преследваната цел³⁰.

Друго важно заключение на Европейския съд, което също има принципно значение за юриспруденцията в държавите членки по ЕКПЧ, е формулирано в решението по делото *Iakovos Thlimmenos* срещу Гърция³¹. В решението си Съдът установява, че дискриминацията трябва да се приеме за неуспех на държавата да „третира различно лица, чието положение е съществено различно“. Интересни са обстоятелствата по делото и аргументите в съдебния анализ: жалбоподателят е осъден за неподчинение – отказал да носи военна униформа по време на общата мобилизация въз основа на пацифистките си религиозни убеждения като последовател на Свидетелите на Йехова. Изтърпял е полагаемата му се присъда. След освобождаването си жалбоподателят е обучен за счетоводител, но въпреки успешно положен изпит, му е отказано назначение като счетоводител поради криминалното му минало. Европейският съд взема предвид периода на лишаване от свобода, изтърпян от жалбоподателя, и приема, че изключването на жалбоподателя от счетоводната професия може да се оцени като допълнителна санкция, която е непропорционална и дискриминационна. Съдът констатира, че съответното гръцко законодателство нарушава правото на жалбоподателя да не бъде дискриминиран при упражняването на правата си по член 9 от Конвенцията (свобода на мисълта, съвестта и религията), тъй като не предвижда възможност жалбоподателят да се третира различно от други лица, извършили тежки престъпления. Това решение на ЕСПЧ има пряко отношение и към упражняването на основното право на труд в аспекта „свободен избор на професия и място на работа“.

VI. Освен разгледано дело Константин Маркин срещу Руската федерация, особено показателен случай на дискриминация в областта на трудовите и свързаните с тях отношения, е и друго дело срещу Руската федерация, разгледано от ЕСПЧ. Негов непосредствен предмет са правото на синдикално сдружаване и правото на стачка – две от основните

³⁰ Вж. например анализа в Arnardóttir, Oddný Mjöll. Non-Discrimination under Article 14 ECHR – The Burden of Proof. – *Scandinavian Studies in Law*, 2007, No. 51, 13–39.

³¹ ECHR, Grand Chamber, Case of *Iakovos Thlimmenos v. Greece* (the Hellenic Republic), Application No. 34369/97, 6 April 2000, § 44. Вж. идентичното становище и по делото ECHR, Chamber judgment (Fourth Section), Case of *Diane Pretty v. the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, Application No. 2346/02, 29 April 2002, § 88.

социално-икономически (трудови) права на човека, отдавна уредени в международното трудово право.

Делото Сергей Даниленков и други срещу Русия (решението е постановено от Европейския съд на 30 юли 2009 г. – 8 години след подаването на жалбата на 9 февруари 2001 г.), е класически пример на неефективността на защитата срещу дискриминация в Русия³². Жалбоподателите са служители на ЗАО „Морско търговско пристанище“ – Калининград и членове на профсъюзната организация на Руския съюз на докерите. На 14 октомври 1997 г. синдикатът започва двуседмична стачка за по-високи заплати, по-добри условия на труд, застраховки и здравни осигуровки. Стачката не довежда до желания резултат и е прекратена на 28 октомври 1997 г. Жалбоподателите твърдят, че от 28 октомври 1997 г. властите на пристанището в Калининград тормозят членовете на синдиката, за да ги накажат за проведената стачка, и се опитват да ги принудят да напуснат профсъюза. В последващия период някои членове на синдиката са прехвърлени в специални работни групи, много работници членове на този синдикат са преназначени на непълно работно време или уволнени в резултат на организационни промени, извършени от работодателя. Жалбоподателите се оплакват от действията на работодателя по отношение на конкретни служители и също така искат действията на работодателя да бъдат признати за дискриминация.

Въпреки обстоятелството, че много от незаконните актове на работодателя са отменени от националния съд, обвиненията за дискриминация са многократно отхвърляни от съдилищата с мотива, че жалбоподателите не доказват дискриминационни намерения от страна на пристанищната администрация. Някои граждански съдилища отбелязват в мотивите на съдебните си решения, че дискриминацията може да бъде установена само в наказателно производство. По този повод и въз основа на тези факти, Европейският съд отбелязва, че жалбоподателите не са получили адекватна защита от дискриминация, въпреки че руското законодателство в съответния момент предвижда забрана за дискриминация въз основа на членство или нечленство в синдикат (чл. 9 от Закона за синдикатите от 1996 г.). Съгласно националното законодателство жалбата на жалбоподателите за дискриминация може да бъде разгледана от съд въз основа на общите правила на Гражданския кодекс на Руската федерация (членове

---

³² ECJHR, Chamber judgment (Fifth Section), Case of Sergey Nikolayevich Danilenkov and Others v. Russia (the Russian Federation), Application No. 67336/01, 30 July 2009.

11 и 12) и специалните правила, съдържащи се в чл. 29 от Закона за синдикатите (вж. § 132 от решението на ЕСПЧ). Правителството на Русия отбелязва, че през разглеждания период работодателската организация не е била държавна собственост и следователно Руската федерация не може да носи отговорност за нарушенията на правата на жалбоподателите. Европейският съд приема, че Руската федерация при всички случаи е отговорна, тъй като нарушенията, посочени от жалбоподателите, са възникнали във връзка с неспособността на държавата да защити правата на жалбоподателите по член 11 от Конвенцията (свобода на събранията и сдруженията) в съответствие с вътрешното право (§ 120 от решението на ЕСПЧ). Европейският съд констатира, че жалбоподателите са получили държавна защита по отношение на еднократни мерки, предприети от работодателя, които жалбоподателите считат за нарушение на техните права, но не са получили ефективна защита от дискриминационното отношение на работодателя като цяло. Съдът подчертава важноста на възможността да се обжалва дискриминационно отношение и да се упражнява правото да се предяви иск в съда за обезщетение за вреди, както и други подходящи средства за защита. В своето решение ЕСПЧ прави много важно за руската съдебна практика заключение, че държавите членове по ЕКПЧ са длъжни, в съответствие с членове 11 и 14 от Конвенцията, да създадат съдебна система, която да осигури реална и ефективна защита от дискриминация срещу профсъюзите. Съдът постановява, че Руската федерация не е изпълнила това задължение и установява нарушение на член 14 от Конвенцията във връзка с член 11.

Правното становище, формулирано от Съда относно необходимостта държавата да създаде съдебна система, която би осигурила реална и ефективна защита от дискриминация срещу синдикатите, като цяло е приложимо за случаи на дискриминация в трудовите правоотношения и социалноосигурителните отношения. Тази позиция на Европейския съд по отношение на ефективността на защитата от дискриминация на национално равнище е относима към вътрешното законодателство на всяка държава членка по Конвенцията. Въпреки факта, че след подаването на жалбата в Европейския съд руското законодателство се променя и възможността за обжалване на дискриминационни действия вече е ясно уредена в чл. 3 от Трудовия кодекс на Руската федерация от 2001 г., този казус не е загубил своята актуалност. Всъщност в Русия все още не е осигурена реална и ефективна защита срещу дискриминация в трудовите и социалните отношения. В повечето случаи руският граждански съд, когато мотивира

решение за отхвърляне на иск, предявен с твърдения за дискриминационно отношение на работодател към работник или служител, обикновено се ограничава до стандартната фраза, че съдът „счита доводите на ищеца за неоснователни и несъответстващи на дискриминация“³³. Проблемите с ефективността на правораздаването в материята на защитата от дискриминация в Русия могат да бъдат решени с промени в Гражданския процесуален закон или със създаването на специален антидискриминационен закон. Руското законодателство, като следва практиката на Европейския съд, може да приеме правилото за прехвърляне на тежестта на доказване върху работодателя при спорове за дискриминация в трудовите отношения, за възможността за използване на статистика като доказателство и за защита от непряка дискриминация³⁴. Така например, по подобие на много други национални законодателства, е в българското вътрешно законодателство след приемането и влизането в сила от 1 януари 2004 г. на специалния Закон за защита от дискриминация (ЗЗДискр.)³⁵.

³³ Вж. по въпроса Михайличенко, К. А. Вопросы квалификации понятия „дискриминация в сфере труда“ в судебной практике. Доклад на конференции „Ломоносов“ – 2013. МГУ: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2013/2391/57654_5573.pdf (достъп на 16.6.2024 г.).

³⁴ Предвид предмета на настоящото изследване, следва да се посочи факта, че поради агресията на Русия в Украйна от края на февруари 2022 г., с Резолюция CM/Res(2022)3, приета от Комитета на министрите на 23.3.2022 г., Руската федерация престава да бъде страна по Договор ETS № 5 на 16.9.2022 г., т. е. по ЕКПЧ. В съответствие с това, Руската федерация също престава да бъде подписала Протокол № 12 към ЕКПЧ на 16.9.2022 г. Между другото, Руската федерация подписва Протокол № 12 на 4.11.2000 г., но Руската дума никога не го ратифицира и той не влиза в сила за Руската федерация.

³⁵ Относно забраната на дискриминацията в трудовите отношения по българския Закон за защита от дискриминация вж. Стайков, И. Понятие за дискриминация в трудовите отношения. Правен преглед, 1/2005, 22–42; от него: Защита от дискриминация при наемане на работа. Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Том I. Сборник в памет на доц. Елисавета Христова. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2004, 128–149; Защита от дискриминация на работници или служители с намалена работоспособност. Правен преглед, 1/2004, 101–116; Забраната за дискриминация и трудовоправният институт на професионалната квалификация. Право без граници, 1–2/2004, приложение, 65–77; Дискриминация при прекратяване на трудовото правоотношение. Съвременен право, 6/2003, 16–31; Забраната за дискриминация и задължението на работодателя да осигурява равни условия на труд (чл. 13, ал. 1 от Закона за защита срещу дискриминацията). Правата на човека, 4/2005, 30–49; Забрана за дискриминация при определяне и изплащане на трудовото възнаграждение. Търговско право, 5–6/2005, 101–121; Забраната за дискриминация в трудовите отношения и проблемът за равните възможности на жените и мъжете и на представителите на различни етнически групи. Административно правосъдие, 4/2005, 31–52 и 5/2005, 28–34; Тормоз на работното място – същност, последици и правна защита. Адвокатски преглед, 4–5/2006, 9–19; Право на информация на работника или служителя във връзка със защитата от дискриминация. Юбилеен сборник на Департамент „Право“, посветен на 15 години на Нов български университет. С.: НБУ и Фенея, 2006, 277–293; Защита от дискриминация при реализация на дисциплинарната отговорност. Сборник трудове от Юбилейната научна конференция по повод 10 години от създаването на НБУ „Васил Левски“, 14–15 юни 2012 г. Том 5 – Научно направление „Социални, стопански и правни науки“. В. Търново: НБУ „В. Левски“, 2012, 163–170.

В България проблематиката относно защитата от дискриминация намери подобаващо място и в юридическото образование. В чл. 8, ал. 2 от приетата през 2022 г. Наредба за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „Юрист“ (обн., ДВ, бр. 55 от 15 юли 2022 г.) за първи път като избираема учебна дисциплина, която задължително трябва да бъде включена в учебната програма при обучението по специалността „Право“ в образователната и квалификационна степен „магистър“, е предвидена дисциплината „Правен режим на защита от дискриминация“. Новата наредбата допуска възможността висшето училище, респ. факултетът, да включи тази дисциплина и като задължителна в учебния план (чл. 8, ал. 3). Като тематична единица в учебния план на тази учебна дисциплина задължително трябва да бъде включен и анализът на практиката на Европейския съд по правата на човека в областта на правото на недискриминация³⁶.

VII. Отдавна в българското пенсионно право е уреден максимален месечен размер на получаваната пенсия (пенсии), известен повече с тривиалното си название „таван на пенсиите“. При измененията в действалия десетилетия Закон за пенсиите от 1957 г. (отм.) от януари 1990 г. (обн., ДВ, бр. 6 от 19 януари 1990 г.), в чл. 47б, ал. 2 се предвиди, че размерът на пенсията или сборът на получаваните две или повече пенсии независимо от техния вид не може да надвишава 500 лв. месечно (курс 1990 г.)³⁷. При промените в закона през 1992 г. (обн., ДВ, бр. 52 от 26 юни 1992 г., в сила от 1 май 1991 г., т. е. законодателят придаде обратно действие на мате-

³⁶ Вж. становището на автора Стайков, И. Въпроси относно учебната дисциплина „Правен режим на защита от дискриминация“. News Lex.bg. Електронно издание. Научни и практически публикации, 20 май 2024 г., на интернет адрес <https://news.lex.bg/Въпроси-относно-учебната-дисциплина-Правен-режим-на-защита-от-дискриминация/> [електронен ресурс], достъп на 24.6.2024 г.

³⁷ В интерес на истината, ограничение в месечния размер на получаваните повече от една пенсия съществува още по-отдавна в нашето пенсионно право. При една голяма новелизация на Закона за пенсиите (отм.) от лятото на 1984 г. (обн., ДВ, бр. 69 от 31 август 1984 г.) се създава нова редакция на ал. 5 на чл. 47а – когато активните борци против фашизма и капитализма получават освен посочените в ал. 1 две пенсии (пенсия за изслужено време и старост или пенсия за старост (респ. пенсия за инвалидност или наследствена пенсия) и народна пенсия) и друга пенсия, общият им размер не може да надвишава 220 лв. Създава се и нова ал. 6 на същия чл. 47а, съгласно която родителите и вдовиците, получаващи лични или наследствени народни пенсии или пенсии за особени заслуги, както и лични пенсии за трудова дейност и народни пенсии, могат да получават повече от две пенсии, но в общ размер не повече от 220 лв. Цялата разпоредба на 47а от закона е отменена през 1991 г. (обн., ДВ, бр. 12 от 12 февруари 1991 г.).

Видно е, че тази правна уредба на т. нар. „таван на пенсиите“ към онзи времеви момент има ограничено персонално действие. С измененията на Закона за пенсиите (отм.) от началото на 1990 г. правилото се генерализира по отношение на всички пенсионери в България.

риалноправната норма) се създаде нов чл. 47в (с изменения през 1996 г., обн., ДВ, бр. 22 от 15 март 1996 г.) правилото за „тавана на пенсиите“ е, че размерът на получаваните една или повече пенсии не може да надвишава трикратния размер на социалната пенсия. С влизането в сила на Кодекса за социално осигуряване (КСО) на 1 януари 2000 г. т. нар. „таван на пенсиите“ или „максимален размер на получаваните една или повече пенсии без добавките към тях“ е уреден в § 6 ПЗР на КСО³⁸. Разпоредбата има няколко последващи изменения през годините, като последното е от края на 2018 г. (обн., ДВ, бр. 102 от 2018 г., в сила от 1.1.2019 г.), като към 2024 г. максималният размер на получаваните една или повече пенсии без добавките към тях („таванът на пенсиите“) е в размер на 40 на сто от максималния месечен размер на осигурителния доход, определен със закона за бюджета на държавното обществено осигуряване за съответната година. Това нормативно решение през последните повече от двадесет години винаги е било във фокуса на общественото мнение – от момента на неговото създаване до 2024 г.³⁹.

По тази проблематика се е произнасял и ЕСПЧ и поради това обстоятелство в настоящото изследване подробно се представя правната история на този въпрос.

На два пъти Комисията за защита от дискриминация (КЗД) се произнася (жалбите са подадени от пилоти, военни и миньори, които са най-засегнати от законовото ограничение), че разпоредбата на § 6, ал. 1 ПЗР

³⁸ Законодателят въведе т. нар. „таван на пенсиите“ в преходните и заключителните разпоредби на кодекса. Това законодателно решение е в противоречие с изискванията на нормотворчеството и юридическата техника, защото не е в съответствие с членове 33–35 от Указ № 883 от 24.4.1974 г. за прилагане на Закона за нормативните актове (не попада в никоя от уредените в този нормативен акт хипотези). Разпоредбата относно „тавана на пенсиите“ се оказва не с преходно във времево отношение действие, а с трайно, и затова нейното систематично място е в раздел V (Общи правила за пенсиите) на глава VI (Задължително пенсионно осигуряване) на част първа (Държавно обществено осигуряване) на Кодекса за социално осигуряване.

³⁹ Вж. дебата в правната литература: Мирославов, Е. Таван на пенсиите – за и против. – Бюлетин на Националния осигурителен институт, год. II, 2/2003, с. 16; Славова, З. Има ли законово основание непременно да падне таванът на пенсиите от началото на 2004 г.? – Бюлетин на Националния осигурителен институт, год. II, 4/2003, 16–17; Иванова, А. Максимален размер на получаваните една или повече пенсии през 2004 г. Труд и право, XIII, 2/2004, Тодорова, М. Максималният размер на пенсиите и нов начин за неговото изчисляване. Труд и право, XIII, 5/2004, с. 78; Чечова, М. Ограничаването на максималния размер на получаваните пенсии – регулатор, свързан с принципа за социална справедливост, или дискриминация. Труд и право, XVIII, 10/2009, 64–68; Средкова, К. Към въпроса за максималния размер на пенсиите. Съвременен право, XXII, 6/2011, 44–51; Александров, А. Приложим ли е принципът на легитимните правни очаквания в практиката по прилагане на българското пенсионноосигурително законодателство? Труд и право, XXIII, 10/2014, 61–66; от него: А. За „сигурността“ на пенсионноосигурителната ни система. Труд и право, XXVIII, 5/2019, 81–87.

на КСО представлява непряка дискриминация по смисъла на чл. 4, ал. 3 ЗЗДискр. и нарушава принципа на равно третиране спрямо лицата, чийто размер на пенсиите е ограничен от разпоредбата на § 6, ал. 1 ПЗР на КСО. Това са решение № 163 от 17.9.2009 г. по преписка № 56 от 2008 г. на КЗД, четвърти специализиран постоянен заседателен състав, и решение № 117 от 18.5.2010 г. по преписка № 122 от 2009 г. на КЗД, трети специализиран постоянен заседателен състав. С първото решение КЗД препоръчва на Народното събрание да отмени разпоредбата на § 6, ал. 1 ПЗР на КСО, а с второто решение на основание чл. 47, т. 8 ЗЗДискр. КЗД препоръчва на Министерския съвет като субект със законодателна инициатива по смисъла на чл. 87, ал. 1 от Конституцията на Република България (КРБ) да предприеме мерки за изменение на разпоредбата на § 6, ал. 1 ПЗР на КСО с цел недопускане на непряка дискриминация спрямо лицата, чийто размер на пенсиите е ограничен от разпоредбата на § 6, ал. 1 ПЗР на КСО.

Както ще стане ясно от следващото изложение, това е единственият български държавен орган, който в свой акт приема, че § 6, ал. 1 ПЗР на КСО представлява непряка дискриминация по смисъла на чл. 4, ал. 3 ЗЗДискр. и нарушава принципа на равно третиране спрямо лицата, чийто размер на пенсиите е ограничен от законовата разпоредба. Следователно, съобразно видовото деление на дискриминацията, това е законова дискриминация, която съществува в българското обективно пенсионно право и към 2024 г.

Повече от десет години преди тези две решения на Комисията за защита от дискриминация българският Конституционен съд се произнася по този въпрос.

По искане на главния прокурор Иван Татарчев от декември 1997 г. разпоредбата на чл. 47в от Закона за пенсиите (отм.) (ред. ДВ, бр. 22 от 15 март 1996 г.) е оспорена пред Конституционния съд относно нейната конституционност и съответствието ѝ с ратифицираните от Република България международни договори. В решение № 21 от 15 юли 1998 г. по к. д. № 18 от 1997 г. на Конституционния съд (обн., ДВ, бр. 83 от 21 юли 1998 г.) се приема, че ограничението, свързано с т. нар. „таван на пенсиите“, не е в противоречие с Конституцията⁴⁰. Установяването на максимални и минимални граници на получаваните пенсии, както и

⁴⁰ Решението на Конституционния съд е прието с пет особени мнения на конституционните съдии Асен Манов (председател), Димитър Гочев, Александър Арабаджиев, Георги Марков и Тодор Тодоров, които приемат, че оспорената разпоредба е противоконституционна.

тяхната взаимна обусловеност са последица от действащата в Република България система на пенсионното осигуряване, базирана на разходопокривния принцип. При тази система пенсионен таван е необходим – той служи да гарантира минималните пенсии и да спомага за растежа им. В преамбюла на Конституцията е посочен основният принцип за справедливост, а в чл. 3, т. 2 КСО като основен принцип на функционирането на системата за социално осигуряване е прогласен принципът на солидарност на осигурените лица. Този принцип предполага ограничаване на размера на получаваните пенсии до определен максимален размер и едновременно с това гарантиране на минимален размер на пенсиите, който обезпечава определен минимум от средства на различни категории лица, които са участвали в осигуряването. Чрез системата за солидарност се защитава общият интерес на осигурените лица и чрез функцията на преразпределение на доходите се преодолява несъответствието между високи и ниски пенсии, като се гарантира определено равнище. Така максимално ограниченият размер на пенсията удовлетворява, съгласно посоченото решение на Конституционния съд, социалната справедливост⁴¹.

Между другото посочвам и к. д. № 6 от 1997 г., образувано също по искане на главния прокурор за установяване на противоконституционността на чл. 50, ал. 1 и 2 от Закона за пенсиите (отм.), както и на предходните редакции на тази разпоредба, като е обосновано, че във всички редакции на разпоредбата е прокаран принципът за ограничаване или отнемане на правото на пенсия в случаите, когато пенсионерите получават доходи от трудова дейност. С решение № 12 от 25 септември 1997 г. (обн., ДВ, бр. 89 от 7 октомври 1997 г.) е обявена за противоконституционна разпоредбата на чл. 50, ал. 1 и 2 от Закона за пенсиите (ред. ДВ, бр. 49 от 1994 г.), както и предходните редакции на тази разпоредба.

При внимателно сравнение между двете решения на Конституционния съд – решение № 21 от 15 юли 1998 г. по к. д. № 18 от 1997 г. и решение № 12 от 25 септември 1997 г. к. д. № 6 от 1997 г., постановени в един много кратък времеви период, в почти идентичен състав на Конституционния съд, може да се открие известно противоречие в мотивите и непоследователност в изложените съображения⁴².

⁴¹ Несъгласие с мотивите на Конституционния съд в решение № 21 от 15 юли 1998 г. изразява проф. Васил Мръчков. Вж. Мръчков, В. Осигурително право. 5. изд. С.: Сиби, 2010, 340–343.

⁴² Вж. подробно Стайков, И. Прилагането на конвенциите на Международната организация на труда в практиката на Конституционния съд на Република България. Съвременен право, XXI, 6/2010, 27–54.

Въпреки това решение на Конституционния съд през годините административните съдилища, а по пътя на касационното обжалване и Върховният административен съд (ВАС), са сезирани с жалби относно ограничаване от пенсионния орган Националния осигурителен институт (НОИ) на размера на пенсията след прилагане на разпоредбата на чл. 6, ал. 1 ПЗР на КСО.

Един пример от съдебната практика е твърде показателен в тази насока.

По адм. дело № 1407 от 2010 г. на ВАС, шесто отделение, от жалбоподателя са направени искания за отправяне на преюдициално запитване до Съда на Европейския съюз, както и за сезиране на Конституционния съд с искане за установяване на противоконституционност на § 6, ал. 1 и § 22з, ал. 1 ПЗР на КСО и несъответствие с международни договори, по които България е страна.

С определение от 7.8.2010 г. ВАС приема, че в случая не е налице хипотезата на чл. 628 ГПК, тъй като не се касае за тълкуване и прилагане на разпоредби на правото на ЕС, а на националното законодателство – § 6, ал. 1 и § 22з, ал. 1 ПЗР на КСО. Касационната инстанция оставя без уважение особеното искане за отправяне на преюдициално запитване до Съда на Европейския съюз по поставените въпроси и посочва, че за съответствието на процесните законови разпоредби с нормите на Конституцията и ЕКПЧ е компетентен да се произнесе Конституционният съд на Република България. Със същото определение на основание чл. 150, ал. 2 от Конституцията е спряно производството по адм. дело № 1407 от 2010 г. и е сезиран Конституционният съд с искане за установяване на противоконституционност на § 6, ал. 1 и § 22з, ал. 1 ПЗР на КСО и несъответствие с международни договори, по които България е страна.

С определение № 1 от 10 февруари 2011 г. по к. д. № 18 от 2010 г. Конституционният съд отклонява като недопустимо искането на състава на ВАС за обявяване на противоконституционност на цитираните разпоредби от Кодекса за социално осигуряване, с които се въвежда т. нар. „таван на пенсиите“. Изложените от Конституционния съд съображения в мотивите на прекратителното определение се основават на забраната на чл. 21, ал. 5 от Закона за Конституционния съд, като съдът изрично посочва, че вече се е произнесъл с решение по този въпрос – той е бил предмет на разглеждане по к. д. № 18 от 1997 г. по сезиране на главния прокурор и не са налице основания да се промени първоначалното решение за съот-

ветствие с конституционните принципи. Поради това Конституционният съд не се произнася повторно по искането за обявяване на § 6, ал. 1 ПЗР на КСО като противоречащ на Конституцията на Република България.

С определение от 28.2.2011 г. на касационния съдебен състав производството по адм. дело № 1407 от 2010 г. пред ВАС е възобновено. В решение № 10139 от 7.7.2011 г. съдът отхвърля жалбата като неоснователна и оставя в сила първоинстанционното съдебно решение.

Съдебният състав на ВАС изрично посочва в мотивите на решението си, че наведените доводи във връзка с твърдените нарушения на материалния закон – член 6, ал. 2 от Договора за Европейския съюз (ДЕС) и член 1, ал. 1 от Допълнителния протокол към Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи са неоснователни. Правото на пенсионно осигуряване като вид социално осигуряване се защитава от разпоредбата на чл. 51, ал. 1 от Конституцията. Размерът на пенсиите е основен елемент на това право. Условието и редът за осъществяването му е предвидено да се уредят в закона – Кодекса за социално осигуряване. В компетентността на законодателния орган е да създаде законовата уредба за обществено осигуряване, която да обезпечи реалната възможност на гражданите да се ползват от предоставеното им с чл. 51, ал. 1 от Конституцията социално право. Иначе тази конституционна разпоредба би останала една неприложима декларация. Законодателят преценява по целесъобразност каква система за обществено осигуряване да приеме и въз основа на какви принципи то да се осъществява в съответствие с конституционните норми (в този смисъл решение № 12 от 25 септември 1997 г. по к. д. № 6 от 1997 г. (ДВ, бр. 89 от 7 октомври 1997 г.), и решение № 21 от 15 юли 1998 г. по к. д. № 18 от 1997 г. (ДВ, бр. 83 от 21 юли 1998 г.). Установеният ограничителен режим в § 6 и 22з ПЗР на КСО не е в противоречие с конституционния принцип за равенство на гражданите пред закона.

Касационната инстанция посочва също, че разпоредбата на § 6, ал. 1 ПЗР на КСО не противоречи и на международните актове – на Всеобщата декларация за правата на човека, както и на Международния пакт за икономически, социални и културни права. Съгласно решение по к. д. № 18 от 1997 г. на Конституционния съд, разпоредбите на член 9 и член 5, ал. 1 от пакта са възпроизведени в чл. 51 и сл. от Конституцията, което означава, че той не противоречи на тези норми. Следва да се има предвид и обстоятелството, че Кодексът за социално осигуряване е в съответствие

и с нормите на конвенциите на Международната организация на труда относно осигуровките.

Въпреки че въпросът за съответствието на т. нар. „таван на пенсиите“ с правото на Европейския съюз е извън предмета на настоящото изследване, представям правното становище на ВАС по въпросното административно дело относно наведените от жалбоподателя доводи в това отношение. Според съдебния състав:

„[д]оговорът за Европейския съюз не е международен договор по смисъла на определението за такъв (с оглед на приложението на чл. 5, ал. 4 от Конституцията). Съгласно ДЕС, по силата на така наречения „принцип на предоставената компетентност“, Съюзът действа само в границите на компетентност и правомощия, предоставени му от държавите членки с договорите. Всяка компетентност, която не е предоставена на Съюза с договорите, остава компетентност на държавите членки. Системата за пенсионно осигуряване попада сред правомощията на държавите членки на Европейския съюз, т. е. определянето на максималния размер на пенсиите в България е в прерогативите и принадлежи на Република България. Освен това Съдът е приел, че държавите членки имат широка свобода на преценка при организиране на системите си за пенсионно осигуряване, когато това организиране включва сложни изчисления на финансови данни (решение от 21 септември 1999 г., Albany, C-67/96, EU:C:1999:430, т. 119). Още повече, че в нормативните актове на Европейския съюз не съществуват правила за определяне на максималните размери на пенсиите и всяка страна членка решава този въпрос съобразно финансовите си възможности, прилаганата осигурителна система и разпоредбите на вътрешното си законодателство. В този смисъл няма нарушение на ДЕС, както твърди касаторът в писмените си бележки. Не само че държавите членки запазват своето правомощие свободно да организират националните си системи за пенсионно осигуряване, но Съюзът, който съгласно член 5 ДЕС разполага само с предоставена компетентност, няма правомощие да урежда или хармонизира тази област. Член 153 ДЕС (предишен член 137 ДЕО), който установява нейната компетентност в областта на социалната политика, изключва всякакво правомощие за хармонизиране в областта на социалната сигурност, в която попадат пенсиите за старост. Освен това съгласно член 153 (предишен чл. 137 ДЕО), параграф 4 ДЕС приетите от ЕС разпоредби в съответствие с този член не трябва да засягат правото на държавите членки да определят основните принципи на техните системи за социална сигурност, нито да оказват влияние върху финансовото им равновесие.

Относно доводите за нарушение на заложените принципи в Хартата на основните права на Европейския съюз, обратно на поддържаното от касатора, Договорът от Лисабон изрично определя, че уредбата в Хартата не може да има за последица разширяване на общностната компетентност в нито една област. Но в изпълнение на Хартата, с цел да обезпечат ефективното упражняване на правото на социално осигуряване, договарящите се страни са задължени да поддържат система за социално осигуряване на задоволително равнище, но не по-ниско от равнището, необходимо за ратифициране на Конвенция № 102 на МОТ за минималните стандарти на социално осигуряване. В българското осигурително законодателство това изискване е изпълнено“.

От този пример е видно, че след двете произнасяния на Конституционния съд въпросът за съответствието на § 6, ал. 1 ПЗР на КСО с Конституцията на Република България е окончателно разрешен.

Междувременно девет български граждани, повечето от които са пилоти от военната авиация или сапъори от Гранична полиция, сезират ЕСПЧ относно т. нар. „таван на пенсиите“ в българското пенсионно право. Това е делото „Вълков и други срещу България“, образувано и разгледано по съединени жалби на граждани срещу Република България⁴³.

В жалбите си до Съда жалбоподателите навеждат довод, че законовият максимален размер на пенсиите е в нарушение на правата им по член 1 от Протокол № 1 и че те, в нарушение на член 14 от Конвенцията във връзка с член 1 от Протокол № 1, са жертви на дискриминация в две отношения: първо, спрямо тези пенсионери, чиито пенсии са под максималния размер, и второ, спрямо някои високопоставени служители, чиито пенсии са освободени от максимален размер⁴⁴. След влизането в сила на

⁴³ ECtHR, Chamber judgment (Fourth Section), Case of Valko Stanilov Valkov and Others v. Republic of Bulgaria, Applications nos. 2033/04, 19125/04, 19475/04, 19490/04, 19495/04, 19497/04, 24729/04, 171/05 and 2041/05), 25 October 2011. Решението е много подробно (44 страници), с позоваване на собствена практиката на ЕСПЧ и анализ на вътрешното антидискриминационно законодателство на много държави, ратифицирали ЕКПЧ. Съдът приема с шест гласа на един глас, че няма нарушение на член 1 от Протокол № 1, както и приема единодушно, че не е налице нарушение на член 14 ЕКПЧ, разглеждан във връзка с член 1 от Протокол № 1. Това решение на 7-членния състав на ЕСПЧ беше обжалвано пред Голямата камера (в нея заседават 17 съдии – член 26, т. 1 ЕКПЧ), но тя отказа преразглеждането на делото. Голямата камера по принцип разглежда жалби в изключителни случаи, които засягат интереси от голямо значение, а не казусите на отделни граждани (членове 30 и 31 ЕКПЧ).

⁴⁴ Има се предвид разпоредбата на § 6, ал. 3 ПЗР на КСО, съгласно която т. нар. „таван на пенсиите“ не се прилага за лицата, които са били президент и вицепрезидент на Република България, председател на Народното събрание, министър-председател или съдия в Конституционния съд. В осигурителноправната теория са изказани мнения, че това изключение е противоконституционно, защото противоречи на принципа на равенство на гражданите по чл. 6, ал. 2 от Конституцията,

§ 6, ал. 1 ПЗР на КСО жалбоподателите са очаквали, че максималният размер на пенсията ще престане да действа на 31 декември 2003 г. и от тази дата те ще получават пълния размер на пенсиите си. В този смисъл жалбоподателите са имали „основателно очакване“, защитено от член 1 от Протокол № 1 към Конвенцията.

В производството пред ЕСПЧ правителството твърди, че максималният размер на пенсиите е продиктуван от финансови съображения. Освен това член 1 от Протокол № 1 не гарантира определен размер на пенсията, както и не изисква държавата, ратифицирала Конвенцията, да приложи определен осигурителен модел.

С решение от 25 октомври 2011 г. ЕСПЧ приема, че максималният размер на пенсиите е мярка, която е предвидена от закона и преследва законна цел, поради това текстът на § 6 ПЗР на КСО относно максималния размер на пенсията за осигурителен стаж и възраст не противоречи на текстовете от ЕКПЧ. Съдът приема, че държавата може да постави таван на пенсиите и че въпросната мярка, макар и очевидно нарушаваща „основателните очаквания“ на част от пенсионерите, е оправдана. Свободата на преценка, която Конвенцията предоставя на държавите, не е абсолютна, но е достатъчно широка дори тогава, когато държавата постави в неблагоприятно положение група пенсионери на основание провеждането на реформа в пенсионната система.

Европейският съд не намира нарушение на Конвенцията, тъй като тази мярка отразява спецификата на българската пенсионна система, включително и нейното реформиране след 1989 г. По своята същност

защото въвежда привилегия, основана на признака „обществено положение“. Това законодателно решение е в разрез и с един от основните принципи на държавното обществено осигуряване за равнопоставеност на осигурените лица по чл. 3, т. 3 КСО. Вж. Мръчков, В. Осигурително право. 7. изд. С.: Сиби, 2019, 337–338; Средкова, К. Осигурително право. 5. изд. С.: Сиби, 2016, с. 408; Великова-Стоянова, А. Отклонения от принципа на равнопоставеност на осигурените лица в системата на държавното осигуряване. Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Том VIII. Осигурителна ли е българската осигурителна система? С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2016, 108–110; Койчева, Р. Осигурително право. Част I. Държавно обществено осигуряване. С.: Издателски комплекс – УНСС, 2020, с. 184.

Необходимо е да посочи, че от правилото за т. нар. „таван на пенсиите“ по § 6, ал. 1 ПЗР на КСО, както и пряко свързаното с него изискване по § 6, ал. 2 ПЗР на КСО добавката по чл. 84 КСО (добавка от пенсията на починал съпруг, т. нар. „вдовишка добавка“) да се изчислява от ограничения по ал. 1 размер, има още едно изключение. То е уредено в § 6, ал. 5 ПЗР на КСО – т. нар. „таван на пенсиите“, както и правилото за т. нар. „вдовишка добавка“, не се прилагат за лицата, получаващи пенсия за военна инвалидност по чл. 85 КСО, при навършване на възрастта по чл. 68, ал. 1 КСО. Това законодателно решение не е критикувано в осигурителноправната литература, поради неговия социален характер, съответстващ на принципите и функциите на осигурителното право.

българската пенсионна система е социално ориентирана. Това означава, че жалбоподателите са задължени да понесат разумно и пропорционално намаляване, а не пълна загуба на пенсиите си. Солидарността между гражданите е основният принцип на повечето пенсионни системи. Следователно пенсионните права на гражданите по член 1 от Протокол № 1 могат да бъдат частично ограничавани тогава, когато това се налага. По отношение на оплакванията за неравно третиране ЕСПЧ отбелязва, че спорното законодателство неизбежно засяга негативно определена категория граждани. Целта, преследвана от законодателството, е приета от Съда за законна и в обществен интерес. От това следва, че не е налице нарушение на член 14 ЕКПЧ. Това се отнася и до неравното третиране на жалбоподателите спрямо някои високопоставени държавни служители⁴⁵.

По отношение на оплакванията по член 1 от Протокол № 1 на Конвенцията заслужава внимание частичното особено мнение на съдия Паулина Панова (съдия *ad hoc* по делото). Като посочва съгласието си с мнозинството, че „таванът на пенсиите“ е мярка, която е уредена от закона и преследва легитимна цел, тя посочва, че „продължителното ограничаване на правото на жалбоподателите да получат пълния размер на техните пенсии не е пропорционално на преследваната цел и по този начин то не е необходимо в едно демократично общество“. В резюме нейните съображения са следните. На първо място, държавата не е осигурила правна сигурност на жалбоподателите, тъй като непрекъснато отлага във времето премахването на „тавана на пенсиите“. Това прави наложената мярка непропорционална на преследваната цел. А социална справедливост няма как да бъде постигната, ако няма справедливост за отделния човек. На второ място, осигурителните вноски за пенсия на жалбоподателите са правени от тяхно име за сметка на държавата. Това обаче не е основание държавата свободно да променя размера на пенсиите. Реорганизацията на пенсионната система следва да взема предвид законните очаквания на гражданите по отношение на тяхното пенсиониране, което в този случай не е направено. Най-сетне, жалбоподателите са имали законни очаквания техните пенсии да се определят по същия начин, както всички останали пенсии в страната. В този случай пенсиите на жалбоподателите са в размер, определен с решение на НОИ. Въпреки това те никога не получават

⁴⁵ Решението на ЕСПЧ по делото „Вълков и други срещу България“ предизвика широк отзвук в българските медии. Виж например: Съдът в Страсбург не видя дискриминация в тавана на пенсиите в България. – вестник „Дневник“ от 26 октомври 2011 г.; Христова, Д. Съдът в Страсбург окончателно застопори тавана на пенсиите. – вестник „Сега“, бр. № 4384 (104) от 7 май 2012 г.

тези суми, следствие от наложената мярка. Наред с това, наложената мярка очевидно се е отразила на тяхното финансово положение.

Поради всички тези причини съдия Панова счита, че българските власти са нарушили правото на жалбоподателите да получат реалните размери на пенсиите им и че това представлява нарушение на член 1 от Протокол № 1.

Това особено мнение заслужава подкрепа, тъй като реформата в пенсионната система на България (през 90-те години на XX век при действието на отменения Закон за пенсиите), както и след влизането в сила на Кодекса за социално осигуряване от 1 януари 2000 г., довежда на практика до неяснота по отношение на някои пенсии. Това се дължи най-вече на многократните, и в някои случаи непоследователни като замисъл, промени в пенсионното законодателство. Заслужава подкрепа и становището, че наложената ограничителна мярка „таван на пенсията“ е създала правна несигурност у жалбоподателите, които са имали основателни и законни очаквания. От цялостния анализ на това дело може да се направи изводът, че подходът на ЕСПЧ се основава на идеята държавите самостоятелно да организират пенсионните си системи. Организацията на всяка социална система, в това число и на пенсионната, често е съпроводена от редица ограничения за гражданите. От съществено значение е тези ограничения да преследват разумна цел, като например стабилност на пенсионната система. Ограниченията не трябва да бъдат и прекомерни. Този подход се прилага не само в България, а и в повечето държави – членки на Съвета на Европа. Между другото идентичен е и подходът и в правото на Европейския съюз относно социално- и здравноосигурителните системи в отделните държави членки, както и практиката на Съда на Европейския съюз по тази проблематика.

Въпреки представеното историческо развитие на проблема с т. нар. „таван на пенсиите“ – произнасянето на Конституционния съд, решението от 25 октомври 2011 г. по делото „Вълков и други срещу България“, и константната практика на ВАС, парадоксално е, че продължава да се оспорва по съдебен ред прилагането от административния пенсионен орган НОИ на разпоредбата на § 6, ал. 1 ПЗР на КСО при определяне на размера на пенсията. В съдебните жалби се излагат съображения, че изплащаната пенсия се ограничава по размер чрез неправомерното прилагане на § 6, ал. 1 ПЗР на КСО, която противоречи на Конституцията. Представят се несъгласия с решение № 21 от 15.7.1998 г. по к. д. № 18 от 1997 г. на

Конституционния съд, което противоречи на член 7, ал. 3 от Конвенция № 35 на МОТ от 1950 г., както и несъгласие с решение от 25.10.2011 г. на ЕСПЧ по делото „Вълков и други срещу България“. Жалбоподателите настойчиво акцентират, че „таванът на пенсиите“, според тях, от една страна противоречи на Конституцията и на Кодекса за социално осигуряване, а от друга е дискриминационен, предвид неправомерното и неравноправно лимитиране на размера на пенсиите.

Така например в касационна жалба се посочва, че „тъй като ВАС не може втори път да внася искане към Конституционния съд по казуса „таван на пенсиите“, касаторът „моли настоящата инстанция да застане на страната на закона и да установи нарушение на Конституцията, като на основание чл. 5, ал. 2, чл. 5, ал. 1 и 4 КРБ за непосредственото ѝ действие да не прилага противоречащия ѝ § 6, ал. 1 ПЗР на КСО. Във връзка с това на основание чл. 5 и чл. 257, ал. 1 АПК, на чл. 68, 69 и 70 КСО и предимството на член 7, ал. 3 от Конвенция № 35 на МОТ, да бъде постановено ТП на НОИ да започне изплащане на законно определената по размер пенсия“.

В подробни мотиви на касационните съдебни решения ВАС последователно разяснява въпросът за „тавана на пенсиите“ и в заключение е принуден ясно и категорично да заяви, че „се налага изводът, че не може да се иска от административните съдилища и от Върховния административен съд да не прилагат действащата разпоредба на § 6, ал. 1 ПЗР на КСО, в какъвто смисъл е тезата на касатора“ (виж така например решение № 17047 от 12.12.2019 г. по адм. дело № 5604 от 2019 г.; решение № 12319 от 6.10.2020 г. по адм. дело № 3082 от 2020 г.; решение № 13099 от 22.10.2020 г. по адм. дело № 8923 от 2019 г.; решение № 1395 от 3.2.2021 г. по адм. дело № 7295 от 2020 г., всичките на VI отделение на ВАС).

VIII. На 24 октомври 2023 г. ЕСПЧ се произнесе с решение относно законодателните промени в Република Полша, приети през 2017 г. и 2018 г., с които възрастта за пенсиониране на полските съдии се намалява, при това до различна възраст според пола им. Тези изменения не само намаляват възрастта за пенсиониране на жените съдии спрямо мъжете съдии, но също така въвеждат изискването продължаването на изпълнение на съдийската им длъжност след навършване на пенсионна възраст да става с разрешение от министъра на правосъдието и Националния съвет на съдебната власт. Интерес за настоящото научно изследване има аспектът на делото Лусуна Рајак и други срещу Полша в ЕСПЧ – въведената

законова дискриминация спрямо жените съдии, свързана с упражняване на правото на труд и правото на обществено осигуряване (в частност на правото на пенсия)⁴⁶.

Европейският съд решава с мнозинство (пет гласа на два гласа – съдиите Krzysztof Wojtyczek и Péter Paczolay са представили съвместно особено мнение по делото), че има нарушение на член 14 (забрана за дискриминация) във връзка с член 8 (право на зачитане на личния и семейния живот) от Конвенцията по отношение на тримата жалбоподатели (г-жа Pająk, г-жа Kuzak и г-жа Jezierska), които са подали жалби с такова оплакване. Фактите по казуса се отнасят до четирима съдии, които се оплакват от законодателните промени в Полша, с които са намалени възрастта за пенсиониране на съдиите от 67 години на 60 години за жените и на 65 години за мъжете, както и това продължаването на изпълнение на съдийската длъжност след навършване на пенсионна възраст да става с разрешение от министъра на правосъдието и Националния съвет на съдебната власт. Съдът постановява, че атакуваното полско законодателство категорично въвежда разлика в третиране на основата на пола относно задължителната възраст за пенсиониране на членовете на съдийската професия. Той отбелязва, че трудовият живот на жалбоподателите жени приключва пет години по-рано от този на мъжете съдии при подобни и сравними обстоятелства, и че задължителното им ранно пенсиониране очевидно поражда отрицателни последици върху тяхната кариера и перспективите им за развитие в професионален и личен план.

Европейският съд отбелязва, че професията на жалбоподателите е интелектуална по природа и изтъква, че биологичните различия между мъжете и жените и всякакви потенциални съображения относно ролята на жените в обществото, са без значение за способността на двата пола да се занимават с професии с такъв характер. Съдът посочва, че правителството на Полша не е представило доказателства, способни да убедят Съда в това, че жените съдии, навършили 60-годишна възраст като цяло, и в частност жалбоподателите, са били по-малко способни отколкото мъжете съдии в подобна ситуация, за да изпълняват ефективно професионалните си задължения. Освен това ЕСПЧ подчертава особената си загриженост относно въведеното в полския закон изискване жените съдии, след навършване на пенсионната възраст, да доказват с медицинско свидетелство, че все

⁴⁶ ECtHR, Chamber judgment (First Section), Case of Lucyna Pająk and Others v. Republic of Poland, Applications nos.25226/18, 25805/18, 8378/19 and 43949/19), 24 October 2023, § 256–265.

още са интелектуално способни да заседават като съдии. Поради това той счита, че е имало разлика в третиране между лица в сходни ситуации въз основа на пола. Освен това ЕСПЧ се позовава и на мотивите в решението от 5 ноември 2019 г. по делото Европейска комисия срещу Полша (Независимост на обикновените съдилища), C-192/18, EU:C:2019:924, че Съдът на ЕС установява, че съответното национално законодателство на Полша противоречи на европейските правила за равно третиране. Съдът изрично отбелязва в решението си, че не вижда причина да стигне до различно заключение от това на Съда на ЕС по отношение на наличието на полова дискриминация, въведена в полското законодателство, и подчертава, че въпреки връчването на решението на Съда на ЕС, положението на жалбоподателите не се е променило, и законовата дискриминация в Полша, от която се оплакват, продължава да съществува. Съдът установява и наличието на загуба на доходи, за която жалбоподателите твърдят, че са претърпели във връзка с по-ранното им пенсиониране спрямо мъжете съдии. Той счита, че поради дискриминационния ефект на въпросното законодателно решение, *vis-à-vis* жалбоподателите са били утежнени от липсата на възможност да намерят такава заетост след пенсиониране, която да им позволи да постигнат задоволителна професионална реализация. Крайният правен извод на състава на ЕСПЧ е, че полската държава е извършила нарушение на член 14 във връзка с член 8 от ЕКПЧ по отношение на г-жа Рајак, г-жа Kuzak и г-жа Jezierska.

Извън конкретния въпрос за наличие на законова полова дискриминация в полското национално законодателство, с което се накърняват основни социално-икономически права на човека – правото на труд и правото на обществено осигуряване, в частност правото на пенсия, решението по делото Рајак и други срещу Полша на ЕСПЧ, е показателно и в още едно отношение. В мотивите на решението си, Съдът в Страсбург се позовава и се солидаризира с мотивите в преди това произнесено решение на Съда на Европейския съюз. Така се стига не само до съгласуваност на позициите и до идентични правни изводи по казус, с еднаква по същество фактическа ситуация, на два, иначе различни относно предмета на материалната им компетентност съдилища, но и до нещо повече. Това е създаването на едно своеобразно единно правно пространство, със съответното единно правно мислене, в рамките на Европейския континент. Постига се идентично правоприлагане в рамките на Европейския съюз и на Съвета на Европа на антидискриминационното право на две относително обособени правни системи, на координирано правоприлагане

на антидискриминационните разпоредби на ЕКПЧ и на ДФЕС и Хартата на основните права на Европейския съюз от 2007 г. Това е положителна тенденция, която се наблюдава от близо две десетилетия – и Съдът на Европейския съюз в свои решения се позовава на разпоредби на ЕКПЧ и на практиката на ЕСПЧ⁴⁷.

IX. Накрая ще бъде представено още едно дело на ЕСПЧ, по което страна е Република България, свързано с дискриминация при упражняване на социални права, в частност право на семейна помощ за деца, т. е. в материята на правото на социално подпомагане. Това е делото Катерина Йочева и Катерина Ганева срещу Република България, с постановено решение на 11 май 2021 г., в което се установява нарушение на член 14 във връзка с член 8 ЕКПЧ – забрана за дискриминация въз основа на пол и семеен статус. Делото на ЕСПЧ е класифицирано във второ ниво по значимост⁴⁸.

Решението обединява две самостоятелни жалби на самотни майки, на които социалните служби отказват да отпуснат семейни помощи за родените от тях деца на основание Закона за семейните помощи за деца (ЗСПД), тъй като не отговарят на изискванията да са деца „с един жив родител“ (тълкувано от българските власти като изискване те да са припознати от бащите си, след което последните да са починали – чл. 7, ал. 9 ЗСПД).

Първата жалбоподателка е самотна майка, която сама отглежда децата си, родени през 2003 и 2006 г. През 2013 г. тя отправя искане до дирекция „Социално подпомагане“ на район „Красно село“ да ѝ бъде отпусната социална помощ на основание Закона за семейните помощи за деца, но такава ѝ е отказана със заповед от 14.10.2013 г. с мотива, че не е представила съответните документи, посочени в чл. 17, ал. 3, т. 13 и т. 14 от Правилника за прилагане на закона. Този административен акт е обжалван пред Регионалната дирекция за социално подпомагане, но жалбата е оставена без уважение. Мотивите са, че жалбоподателката не е представила доказателства, че децата са припознати от техния баща и той е починал, липсва удостоверение за наследници, както и документ, че жалбоподателката не е омъжена. Заповедта е обжалвана пред Ад-

⁴⁷ Вж. например решение (голям състав) от 4 октомври 2024 г., *Mirin*, C-4/23, EU:C:2024:845, точки 63–66, постановено по преюдициално запитване на първоинстанционен съд в Румъния.

⁴⁸ ECtHR, Chamber judgment (Fourth Section), *Case of Katerina Borislavova Yocheva and Katerina Nikolova Ganeva v. Republic of Bulgaria*, Applications No. 18592/15 and No. 43863/15, 11 May 2021.

министративен съд София–град (АССГ). С решение от 14.3.2014 г. той уважава жалбата. АССГ приема, че липсата на един родител следва да се приравни на наличието на един жив родител. И в двете хипотези децата, живеещи в семейства само с един родител, имат еднакви нужди и затова държавата има съответната отговорност да осигури приемливи условия за грижите им. След жалба на Регионалната дирекция за социално подпомагане ВАС отменя решението на АССГ на 22.10.2014 г. Мотивите му са, че административният съд при правилно установена фактическа обстановка неправилно е изтъквал и приложил закона, защото ключовият елемент в случая е не дали самотната майка и децата ѝ представляват семейство, а дали е налице един починал родител. В мотивите на касационното си решение ВАС се позовава и на Решение № 3 от 27.6.2013 г. на Конституционния съд по к. д. № 7 от 2013 г., който отхвърля искането на Омбудсмана да отпадне привилегията, въведена с чл. 7, ал. 9 ЗСПД за отпускане на семейни помощи само на деца, на които единият родител е починал и това право да се разпростре спрямо всички категории деца с един родител – независимо дали те са припознати от другия или не.

Втората жалбоподателка е самотна майка, отглеждаща детето си, родено през 2007 г. Тя избира друг път на защита след отказ да ѝ се отпусне помощ по Закона за семейните помощи за деца и сезира Комисията за защита от дискриминация. С решение от 13.6.2014 г. Комисията установява, че чл. 7, ал. 2 ЗСПД установява по-неблагоприятно отношение към семействата на деца само с един родител в сравнение със семействата, в които един от родителите е починал. Според КЗД това е пряка дискриминация въз основа на „личен статус“, „произход“ и „семеен статус“. Решението ѝ е обжалвано пред АССГ от Министерския съвет. С решение от 17.12.2014 г. съдът отменя акта на КЗД. Жалбоподателката е уведомена за постановяването му на 22.12.2014 г., но не го обжалва и така то влиза в сила на 20.1.2015 г. През април 2015 г. тя сезира КЗД с питане за развитието на случая и получава устен отговор, че решението не е обжалвано от Комисията. През юли същата година жалбоподателката повторно отправя запитване в същия смисъл, но не получава отговор.

В този казус Европейският съд преценява, че следва да обедини двете жалби за съвместно разглеждане с оглед на идентичността на проблемите, които се повдигат в тях. Наред с това той обосновава позицията си, че ще разгледа жалбите само от гледна точка на член 14 във връзка с член 8 ЕКПЧ, тъй като твърдяното дискриминационно третиране е в основата на оплакванията на жалбоподателките. Европейският съд намира, че втората

жалба е недопустима, тъй като е депозирана след изтичането на 6-месечния срок от влизане на решението на АССГ в сила (на 28.8.2015 г.). Във връзка с първата жалба Съдът приема, че тя е допустима *ratione materiae*. Макар и родителският отпуск и семейните добавки да не попадат изрично в обхвата на член 8 от Конвенцията и да не създават позитивни задължения за държавата, ако дадена държава реши да създаде схема за родителски добавки, тя трябва да го направи по начин, който е съвместим с член 14 от Конвенцията.

Възражението на българското правителство, че жалбата е недопустима на основание член 35, § 3, „b“ поради това, че не са претърпени значителни вреди (ако бе уважено искането ѝ, жалбоподателката би получила едва 43,50 EUR) не е прието от Съда. В мотивите си той припомня, че при преценката за допустимост по този текст се обсъжда не само значимостта на вредите, но и дали са засегнати важни права, защитени от Конвенцията, както и дали оплакванията са разгледани надлежно от национален съд или не. Европейският съд намира, че не може да се твърди, че първата жалбоподателка не е претърпяла значителни неблагоприятни последици в резултат на отказа да ѝ предоставят семейни добавки (вж. §§ 78–85 от решението на Съда).

По основателността на жалбата Съдът най-напред припомня своите основни принципи за приложението на член 14 от Конвенцията, утвърдени в неговата трайна практика (вж. §§ 100–104 от решението). Той анализира самостоятелно няколко въпроса. Първият от тях е: дали жалбоподателката е била в относително подобна или аналогична ситуация на тази на преживелите родители, чиито деца са били законно признати от починалия родител. Като взема предвид целта на отпускните помощи, Съдът прави заключението, че тези групи са в „относително подобна ситуация“. Вторият въпрос е дали е налице различие в третирането на отделните групи семейства. Европейският съд заключава, че в самия чл. 7, ал. 9 ЗСПД се съдържа подобно различие, защото на жалбоподателката са отказани семейни добавки именно поради това, че не е представила доказателства, че бащата на децата ѝ е починал и те са негови наследници. Това е признание, че в българското законодателство, в частност в Закона за семейните помощи за деца, е налице т. нар. законова дискриминация.

Съдът констатира, че жалбоподателката е била третирана различно на две основания. Първото е на основание на пола, тъй като майчинството се определя от акта за раждане и в по-голяма част от случаите бащата е

неизвестен. Второто основание е семейният статус на жалбоподателката. Тя е третирана различно поради редакцията на самата норма на чл. 7, ал. 9 ЗСПД, в която „семейство с един жив родител“ е тълкувано като „семейство с един починал родител“. Съдът отбелязва, че в резултат на прилагането на този закон семейството на първата жалбоподателка е било изключено въз основа на нейното семейно положение от получаване на месечните помощи. По-специално нейното семейство не може да удовлетвори съответното законово изискване за получаване на семейната помощ, тъй като децата ѝ не са установили правните си връзки с двамата родители.

Третият и основен въпрос по делото, който е разискван от ЕСПЧ, е дали различието в третирането, основано на пола и на семейния статус, е било обективно оправдано от гледна точка на член 14 на Конвенцията. Съдът констатира, че чл. 7, ал. 9 ЗСПД се основава на много традиционно и остаряло разбиране за семейството по отношение на очакването, че трябва да има двама родители, с които децата са установили правни връзки. Европейският съд подчертава, че трябва да се изложат много сериозни причини, за да може разликата в третирането на основата на извънбрачно раждане да се счита за съвместима с Конвенцията. Съдът не приема позицията на Правителството, че жалбоподателката е трябвало (или е имала възможност) да предприеме производство за установяване на бащинството на децата или да поиска от бащата да ги припознае, тъй като това би означавало намеса в правото на неприкосновеност на личния и семейния живот, защитени от член 8 ЕКПЧ. Следователно съществуването на такова изискване трудно може да се счита за обективно обосновано. Що се отнася до обосновката, съсредоточена изцяло върху загубата на родител, деца, чийто баща е неизвестен, по правило не може да се приеме, че са в по-добро положение от деца с един починал родител, без да се отчитат цяла гама от други обстоятелства, които неизбежно варират значително в отделните случаи (те например няма да могат да бъдат законни наследници на бащите си). От обективна гледна точка те са лишени от грижите и защитата на един от родителите си по същия начин, както децата, чиито родители са починали. Доколкото от наблюденията на Правителството може да се направи извод, че изискването за установяване на самоличността на бащата служи за защита на държавата срещу измами, Съдът подчертава, че съществуват различни правни и политически средства за успешна борба с измамите. Във всеки случай аргументът за предотвратяване на измами не е от значение за личното положение на жалбоподателката, защото не са представени никакви доказателства, че

тя е целяла да измами държавата, като е поискала да получи съответната социална помощ. Европейският съд не приема и аргумента на правителството на България, че ако категорията родители, към които принадлежи жалбоподателката, бъде включена в схемата за получаване на семейни помощи, това би довело до прекомерна финансова тежест на държавата и би я принудило да лиши всички деца с един родител от такива помощи. Според Съда, сам по себе си този финансов аргумент не оправдава тази разлика в третирането.

Въз основа на подробно развитите мотиви (вж. §§ 100–126 от решението), ЕСПЧ стига до окончателния правен извод, че разликата в третирането, на която първата жалбоподателка е била жертва, представлява дискриминация въз основа както на нейния семеен статус, така и на пола, т. е. на основата на два дискриминационни признака. На основание изложените аргументи, Съдът намира нарушение на член 14 във връзка с член 8 от Конвенцията. Европейският съд присъжда и поисканото обезщетение за имуществени и неимуществени вреди на жалбоподателката.

Библиография

- Александров, А. Приложим ли е принципът на легитимните правни очаквания в практиката по прилагане на българското пенсионноосигурително законодателство? Труд и право, XXIII, 10/2014, 61–66.
- Александров, А. За „сигурността“ на пенсионноосигурителната ни система. Труд и право, XXVIII, 5/2019, 81–87.
- Ван Дайк, П., Г. Й. Х. ван Хууф, Европейската конвенция за правата на човека. Теория и практика. С.: Български адвокати за правата на човека, 2000.
- Ван Дер Пол, Р. А., Л. Валентиновна, Диалог Санкт-Петербург–Страсбург: о конфликте между Конституционным судом Российской Федерации и Европейским судом по правам человека. Вестник Санкт-Петербургского университета. Право, 2019, Т. 10, Вып. 4, 781–795.
- Великова-Стоянова, А. Отклонения от принципа на равнопоставеност на осигурените лица в системата на държавното осигуряване. Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Том VIII. Осигурителна ли е българската осигурителна система? С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2016, 103–110.
- Зорькин, В. Д. Диалог Конституционного Суда Российской Федерации и Европейского Суда по правам человека в контексте конституционного пра-

- вопорядка. Актуални проблеми теории и практики конституционного судопроизводства. Вып. VII. Сб. науч. трудов, 2011, 14–31.
- Иванова, А. Максимален размер на получаваните една или повече пенсии през 2004 г. Труд и право, XIII, 2/2004.
- Каменова, Ц., Е. Друмева, И. Илиева. Европейско и национално антидискриминационно правно регулиране. С.: Институт за правни науки при БАН, 2003.
- Князев, С. Д. Обязательность постановлений ЕСПЧ в правовой системе России (на основе практики Конституционного Суда Российской Федерации). – Журнал российского права, 2016, № 12, 5–17.
- Койчева, Р. Осигурително право. Част I. Държавно обществено осигуряване. С.: Издателски комплекс – УНСС, 2020.
- Мирославов, Е. Таван на пенсиите – за и против. Бюлетин на Националния осигурителен институт, год. II, 2/2003, с. 16.
- Михайличенко, К. А. Вопросы квалификации понятия „дискриминация в сфере труда“ в судебной практике. Доклад на конференции „Ломоносов“ – 2013. МГУ: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2013/2391/57654_5573.pdf, достъп на 16.6.2024 г.
- Мръчков, В. Международно трудово право. С.: Сиби, 2000.
- Мръчков, В. Осигурително право. 5. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2010; 7. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2019.
- Павлов, Б. Европейската социална харта и защитата на основните социални права в България и в Европа. – Международни отношения, XXIX, 6/2000, 57–60.
- Руководство МОТ по разработке трудового законодательства, на интернет адрес <http://www.ilo.org/legacy/russian/dialogue/ifpdial/llg/>, достъп на 27.6.2024 г.
- Славова, З. Има ли законово основание непременно да падне таванът на пенсиите от началото на 2004 г.? Бюлетин на Националния осигурителен институт, год. II, 4/2003, 16–17.
- Средкова, К. Прилагане на Европейската социална харта във вътрешните правни системи. Съвременен право, XVII, 5/2006, 7–24.
- Средкова, К. Към въпроса за максималния размер на пенсиите. Съвременен право, XXII, 6/2011, 44–51.
- Средкова, К. Осигурително право. 5. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2016.
- Стайков, И. Понятие за дискриминация в трудовите отношения. Правен преглед, 1/2005, 22–42.
- Стайков, И. Защита от дискриминация при наемане на работа. Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Том I. Сборник в памет на доц. Елисавета Христова. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2004, 128–149.

- Стайков, И. Защита от дискриминация на работници или служители с намалена работоспособност. Правен преглед, 1/2004, 101–116.
- Стайков, И. Забраната за дискриминация и трудовоправният институт на професионалната квалификация. Право без граници, 1–2/2004, приложение, 65–77.
- Стайков, И. Дискриминация при прекратяване на трудовото правоотношение. Съвременно право, 6/2003, 16–31.
- Стайков, И. Забраната за дискриминация и задължението на работодателя да осигурява равни условия на труд (чл. 13, ал. 1 от Закона за защита срещу дискриминацията). Правата на човека, 4/2005, 30–49.
- Стайков, И. Забрана за дискриминация при определяне и изплащане на трудовото възнаграждение. Търговско право, 5–6/2005, 101–121.
- Стайков, И. Забраната за дискриминация в трудовите отношения и проблемът за равните възможности на жените и мъжете и на представителите на различни етнически групи. Административно правосъдие, 4/2005, 31–52 и 5/2005, 28–34.
- Стайков, И. Тормоз на работното място – същност, последици и правна защита. Адвокатски преглед, 4–5/2006, 9–19.
- Стайков, И. Право на информация на работника или служителя във връзка със защитата от дискриминация. Юбилеен сборник на Департамент „Право“, посветен на 15 години на Нов български университет. С.: НБУ и Фенея, 2006, 277–293.
- Стайков, И. Прилагането на конвенциите на Международната организация на труда в практиката на Конституционния съд на Република България. Съвременно право, XXI, 6/2010, 27–54.
- Стайков, И. Защита от дискриминация при реализация на дисциплинарната отговорност. Сборник трудове от Юбилейната научна конференция по повод 10 години от създаването на НВУ „Васил Левски“, 14–15 юни 2012 г. Том 5 – Научно направление „Социални, стопански и правни науки“. Велико Търново: НВУ „В. Левски“, 2012, 163–170.
- Стайков, И. Уредба на забраната за дискриминация в универсалните международноправни актове. Ролята и значението на международното и наднационалното право в съвременния свят. С.: Издателски комплекс – УНСС, 2018, 499–509.
- Стайков, И. Въпроси относно учебната дисциплина „Правен режим на защита от дискриминация“. News Lex.bg. Електронно издание. Научни и практически публикации, 20 май 2024 г., на интернет адрес <https://news.lex>.

[bg/Въпроси-относно-учебната-дисциплина-Правен-режим-на-защита-от-дискриминация/](#) [електронен ресурс], достъп на 24.6.2024 г.

Станев, С. Дискриминация в трудовите отношения. Практика на Европейския съд за правата на човека. Предизвикателства на правото!, 2018 (публикувано на 14.6.2018 г.), на интернет адрес <https://www.challengingthelaw.com/evropeisko-pravo/diskriminacia-v-trudovite-otnoshenia/> [електронен ресурс], достъп на 23.6.2024 г.

Сыченко, Е. В. Практика Европейского суда по правам человека в области защиты трудовых прав граждан и права на социальное обеспечение. Москва: Юстицинформ, 2014.

Съдът в Страсбург не видя дискриминация в тавана на пенсиите в България. Вестник „Дневник“ от 26 октомври 2011 г.

Тодорова, М. Максималният размер на пенсиите и нов начин за неговото изчисляване. Труд и право, XIII, 5/2004, с. 78.

Харис, У., Б. Б. О’Бойл. Право на Европейската конвенция за правата на човека. Превод от английски език Илиана Петрова. С.: Сиела, 2015.

Христова, Д. Съдът в Страсбург окончателно застопори тавана на пенсиите. Вестник „Сега“, бр. 4384 (104) от 7 май 2012 г.

Чернева, Б. Забраната за дискриминация в практиката на Европейския съд по правата на човека. Тридесет години България в Съвета на Европа – върховенство на правото, демокрация, права на човека. Сборник доклади от юбилейна научна конференция, 30 април 2022 г., Нов български университет. С.: НБУ, 2022, 108–121.

Чечова, М. Ограничаването на максималния размер на получаваните пенсии – регулатор, свързан с принципа за социална справедливост, или дискриминация. Труд и право, XVIII, 10/2009, 64–68.

Arnardóttir, O. M. Non-Discrimination Under Article 14 ECHR – The Burden of Proof. – Scandinavian Studies in Law, 2007, No. 51, 13–39.

Bogg, A., H. Collins, A.C.L. Davies, V. Mantouvalou. Human Rights at Work. Reimagining Employment Law. London: Bloomsbury Publishing, 2024.

Dorsemont, F. and K. Lörcher. The European Convention on Human Rights and the Employment relation, на интернет адрес https://www.upf.edu/documents/3298481/3410076/2013-LLRNConf_DorsemontEtAl-BOOK.pdf/5d38265a-55a1-487b-bd18-4d98d6f634b0, достъп на 21.6.2024 г.

Grabewarter, C. European Convention on Human Rights. Commentary. Baden-Baden: C. H. Beck – Hart – Nomos, 2014.

- Handbook on European non-discrimination law. European Union Agency for Fundamental Rights, European Court of Human Rights – Council of Europe, 2011.
- Koch, I. E. Human Rights as Indivisible Rights: The Protection of Socio-Economic Demands under the European Convention on Human Right. Chapter 9. Work-Related Rights Under the ECHR. Publisher: Brill | Nijhoff, Leiden, 2009, 209–253.
- Laci, A., A. Maxhelaku and I. Rusi. Equality at Work and Discrimination in Employment and Occupation. – Journal of Educational and Social Research, Vol. 7, No. 2 (May 2017), 67–72.
- MacKay, F. The ILO Convention No. 111: An Alternative Means of Protecting Indigenous Peoples' Rights? The International Journal of Human Rights, Vol. 24, Iss. 2–3, 2020 [Published online: 21 October 2019], 144–155.
- Mälksoo, L. Markin v. Russia. The American Journal of International Law, Vol. 106, Iss. 4 (October 2012), 836–842.
- Mälksoo, L. Russia and European Human Rights Law: Progress, Tensions, and Perspectives Introduction. Review of Central and East European Law [Special Issue], Vol. 37, Iss. 2–3 (May 2012), 161–170.
- O'Connell, R. The right to work in the European Convention on Human Rights. European Human Rights Law Review, No. 2, 2012, 176–190.
- Peroni, L. and A. Timmer. Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law. International Journal of Constitutional Law, Vol. 11, Iss. 4 (October 2013), 1056–1085.
- Reid, K. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights. 6th Ed. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2019.
- Staykov, I. Labour rights – between natural-legal and legal-positivist views about human rights. – In: 11th International Conference on Culture and Civilization, February 22-23, 2022, Mardin, Turkey. Conference Full Texts Book. Edited by Prof. Dr. Mustafa Güçlü. AL FARABI Publishing House, 2022. Issued: 10.3.2022, 186–201, електронна книга на интернет адрес https://www.europenjournal.com/_files/ugd/614b1f_a1764e8b829e414399c96c5fe02cd3.pdf [електронен ресурс].
- Timmer, A. From inclusion to transformation: rewriting Konstantin Markin v. Russia. – In: Diversity and European Human Rights: Rewriting Judgments of the ECHR. Ed. Eva Brems. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 148–170.